

- سرشناسه : اعرافی، علیرضا، ۱۳۳۸ -
- عنوان و نام پدیدآور : بررسی فقهی ایذا و ادخال سرور/ [برگرفته از جلسات تدریس] علیرضا اعرافی؛ تحقیق و نگارش محمد آزادی؛ ویراستار محمد مهدی حکیمیان.
- مشخصات نشر : قم: مؤسسه فرهنگی هنری اشراق و عرفان، ۱۴۰۴.
- مشخصات ظاهری : ۳۴۸ ص؛ ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س.م.
- شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۸۵۴۲-۷۲-۸
- وضعیت فهرست نویسی : فیپا
- یادداشت : کتاب حاضر برگرفته از جلسات تدریس "آیت الله علیرضا اعرافی" است.
- یادداشت : کتابنامه: ص. ۳۱۶ - ۳۳۲.
- یادداشت : نمایه.
- موضوع : شکنجه و آزار (فقه)
Torture (Islamic law)
شادی (فقه)
(Cheerfulness Islamic law)
- شناسه افزوده : اعرافی، علیرضا، ۱۳۳۸ -
- شناسه افزوده : Araft, AliReza
- رده بندی کنگره : BP۱۹۸/۶
- رده بندی دیویی : ۲۹۷/۳۷۹
- شماره کتابشناسی ملی : ۱۰۰۷۱۰۴۶

علیرضا اعرافی

بررسی فقهی ایذا و ادخال سرور

تحقیق و نگارش: محمد آزادی

نشر اشراق و عرفان

بررسی فقهی ایذا و ادخال سرور

علیرضا اعرافی

تحقیق و نگارش محمد آزادی
ناشر مؤسسه اشراق و عرفان
ویراستار محمد مهدی حکیمیان
امور هنری حمید بهرامی
نوبت و تاریخ چاپ اول/بهار ۱۴۰۴
لیتوگرافی، چاپ و صحافی چاپ احسان
شمارگان ۵۰۰ نسخه

کلیه حقوق برای مؤسسه اشراق و عرفان محفوظ است

ISBN: 978-600-8542-72-8

www.eshragh-erfan.com

info@eshragh-erfan.com

تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۴۸۵۴۰

نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۸۵۴۱

آدرس: ایران، قم، خیابان معلّم، معلّم ۸، فرعی ۷، پلاک ۳

فهرست

سخن مؤسسه.....	۱۳
پیشگفتار.....	۱۵
مقدمه.....	۱۷

فصل اول: کلیات/۱۹

الف) مفهوم شناسی.....	۱۹
۱. ایذا.....	۱۹
یکم. معنای لغوی ایذا.....	۱۹
دوم. قصدی بودن ایذا.....	۲۳
سوم. واژه‌های مرتبط با ایذا.....	۳۲
۲. ادخال سرور.....	۳۸
اول: معنای لغوی ادخال سرور.....	۳۸
دوم: عناوین مرتبط.....	۳۹
۳. نسبت ایذا و ادخال سرور.....	۴۲
ب) پیشینه.....	۴۲

۴۳.....	۱. پیشینه عام
۴۳.....	اول: قرآن و روایات
۴۵.....	دوم: اخلاق
۴۷.....	سوم: علوم اجتماعی
۴۸.....	چهارم: روان شناسی
۴۹.....	پنجم: تربیت
۵۰.....	ششم: حقوق
۵۱.....	۲. پیشینه فقهی
۵۱.....	اول: ایذا
۵۸.....	دوم: اذخال سرور و کشف کرب
۵۹.....	سوم: جایگاه بحث ایذا و اذخال سرور در فقه

فصل دوم: ایذا/۶۱

۶۱.....	الف) بررسی ادله حرمت ایذای مؤمن
۶۱.....	۱. حکم عقل به حرمت ظلم
۶۲.....	بررسی دلیل عقل
۶۳.....	۲. قاعده طلایی اخلاق
۶۴.....	۳. آیه ایذای مؤمنین و مؤمنات
۶۵.....	نکته اول: دلالت آیه بر حرمت
۶۶.....	نکته دوم: انحصار حرمت به ایذای مؤمن
۶۷.....	نکته سوم: تأکیدی بودن کلمه مؤمنات
۶۸.....	نکته چهارم: معنای «بَغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا»
۷۰.....	نکته پنجم: معنای «بهتان»

نکته ششم: کبیره بودن ایذاء مؤمن	۷۳
۴. ادله روایی	۷۶
یکم. صحیح هاشم بن سالم	۷۶
دوم. روایت مفضل بن عمر	۷۸
سوم. روایت اول جامع الاخبار	۸۰
چهارم. روایت دوم جامع الاخبار	۸۱
پنجم. روایت معاویه بن عمار	۸۲
ششم. روایت مشکاة الأنوار	۸۳
هفتم. روایت حسین بن سعید اهوازی	۸۳
هشتم. روایت عوالی اللئالی	۸۴
نهم. روایت قطب راوندی	۸۵
دهم. روایت عبدالله بن سنان	۸۵
یازدهم. مرفوعه ربیع بن صبیح	۸۹
جمع بندی ادله حرمت ایذاء مؤمن	۹۲
ب) فروع	۹۳
۱. مراد از مؤمن	۹۳
۲. عدم حرمت مطلق ایذاء مومن	۹۵
رفع تعارض میان اطلاقات حرمت ایذاء و ارتکازات متشرعه	۹۸
۳. مرجوحیت مطلق ایذاء	۱۰۹
یکم. معتبره عبدالله بن سنان	۱۱۰
دوم. رساله الحقوق امام سجاد علیه السلام	۱۱۱
سوم. دعای ۱۴۹ صحیفه سجادیه	۱۱۲
چهارم. روایت حفص بن غیاث	۱۱۳

- ۱۱۴..... پنجم. روایت حماد بن عمرو
- ۱۱۵..... ششم. روایت ابوهریره
- ۱۱۵..... هفتم. روایت غرر الحکم
- ۱۱۶..... هشتم. روایت شیخ مفید رحمۃ اللہ علیہ
- ۱۱۶..... نهم. روایت ابی ذر رضی اللہ عنہ
- ۱۱۷..... دهم. روایت حارث همدانی
- ۱۱۷..... یازدهم. روایت دوم غرر الحکم
- ۱۱۸..... دوازدهم. روایت جابر
- ۱۱۸..... جمع بندی ادله مرجوحیت مطلق ایذا
- ۱۲۱..... ۴. کبیره بودن بعضی مراتب و مصادیق ایذای مؤمن
- ۱۲۴..... ۵. تأکد حکم ایذا در فرض همراهی با محرمات دیگر
- ۱۲۴..... ۶. مصادیق خاص ایذا
- ۱۲۵..... یکم. اخافه
- ۱۲۸..... دوم. نگاه خوف آور و اذیت کننده
- ۱۳۳..... سوم. شوخی آزاردهنده
- ۱۳۶..... چهارم. سخن آزاردهنده
- ۱۴۱..... پنجم. نجوا و تناجی
- ۱۴۴..... ششم. بیان امور لغو و بیهوده
- ۱۴۷..... هفتم. بوی آزاردهنده
- ۱۴۹..... هشتم. عبادت آزاردهنده
- ۱۵۴..... حاصل ایذاهای خاص
- ۱۵۵..... ۷. ایذای اشخاص خاص
- ۱۵۵..... یکم. ایذای پیامبر اکرم صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم

دوم. ایذای اهل بیت رسول الله ﷺ	۱۵۷
سوم. ایذای مجاهد در راه خدا.....	۱۶۴
چهارم. ایذای پدر و مادر.....	۱۶۷
پنجم. ایذای همسر.....	۱۶۹
ششم. ایذای همسایه	۱۷۲
۸. نسبت ادله مطلق ایذا با ادله اذیت‌های خاص	۱۷۶
۹. مستثنیات حرمت یا کراهت ایذا.....	۱۷۸
یکم. انواع استثنای محرمات.....	۱۷۸
دوم. انواع مستثنیات ایذا	۱۸۱
سوم. عناوین مستثنیات ایذا.....	۱۸۵
۱۰. تحمل اذیت	۱۸۷
یکم. تحمل ایذای همسر.....	۱۸۸
دوم. تحمل ایذای همسایه	۱۸۹
۱۱. حبط سایر اعمال به سبب ایذا.....	۱۹۱

فصل سوم: ادخال سرور / ۱۹۵

الف) ادله رجحان ادخال سرور به مؤمن.....	۱۹۶
۱. ادله عام.....	۱۹۶
یکم. حکم عقل.....	۱۹۶
دوم. عناوین اعم از ادخال سرور	۱۹۶
سوم. قاعده طلایی اخلاق.....	۱۹۹
۲. ادله خاص	۱۹۹
یکم. صحیحہ ابی حمزه ثمالی.....	۱۹۹

دوم. صحیحہ عبداللہ بن سنان.....	۲۰۱
سوم. صحیحہ ہشام بن حکم.....	۲۰۳
چهارم. صحیحہ حکم بن مسکین.....	۲۰۵
پنجم. موثقہ ابی جارود.....	۲۰۵
ششم. روایت جابر.....	۲۰۷
ہفتم. روایت مفضل بن عمر.....	۲۰۹
ہشتم. روایت ابن سنان.....	۲۰۹
جمع بندی ادلہ رجحان ادخال سرور.....	۲۱۰
(ب) فروع ادخال سرور.....	۲۱۱
۱. رجحان ادخال سرور بہ مسلمان.....	۲۱۱
یکم. ادلہ عام.....	۲۱۲
دوم. ادلہ خاص.....	۲۱۳
۲. رجحان ادخال سرور بہ مطلق انسان ها.....	۲۱۶
یکم. ادلہ عام.....	۲۱۷
دوم. ادلہ خاص.....	۲۱۷
۳. ادخال سرور بہ اشخاص و اقشار خاص.....	۲۲۳
یکم. ادخال سرور در پیامبر اکرم و اهل بیت علیہ السلام.....	۲۲۳
دوم. ادخال سرور بہ والدین.....	۲۲۹
سوم. ادخال سرور بہ کودکان.....	۲۳۰
چهارم. ادخال سرور بہ یتیم.....	۲۳۲
پنجم. ادخال سرور بہ خانواده و عیال.....	۲۳۴
ششم. ادخال سرور بہ غریب.....	۲۳۸
جمع بندی.....	۲۳۸

۴. توصلی بودن ادخال سرور و تعلق ثواب به آن ۲۳۹
۵. استحباب کشف کرب ۲۴۳
- یکم. صحیحہ زید الشحام ۲۴۵
- دوم. صحیحہ ذریح ۲۴۶
- سوم. صحیحہ دوم ذریح ۲۴۷
- چهارم. صحیحہ مسمع ابی سیار ۲۴۷
- پنجم. روایت حسین بن زید ۲۴۸
- ششم. روایت اسید بن حضیرة ۲۴۸
- هفتم. روایت داود بن سلیمان ۲۴۹
- هشتم. روایت نهج البلاغه ۲۵۰
- نهم. روایت ابی جعفر الطائی ۲۵۰
- دهم. روایت حسین بن سعید ۲۵۱
- جمع بندی ادله تفریح کرب ۲۵۲
۶. ویژگی های مفهوم ادخال سرور ۲۵۸
۷. شمول ادله ادخال سرور نسبت به اموات ۲۵۹
۸. شمول ادله ادخال سرور نسبت به غیرمکلفان ۲۶۰
۹. تأثیر عناوین ثانوی یا شرایط خاص در حکم ادخال سرور ۲۶۱
- یکم. موارد وجوب ادخال سرور یا تفریح کرب ۲۶۱
- دوم. موارد حرمت ادخال سرور یا تفریح کرب ۲۶۵
- سوم. موارد کراهت ادخال سرور یا تفریح کرب ۲۶۹
۱۰. انواع مخاطب تفریح کرب و ادخال سرور ۲۷۰
۱۱. مستثنیات استحباب ادخال سرور ۲۷۲
۱۲. عوامل افزایش ثواب در ادخال سرور ۲۷۲

۲۷۴.....	۱۳. لذت و الم
۲۷۴.....	یکم. پیشینه در علوم مختلف
۲۷۷.....	دوم. تعریف لذت و الم
۳۰۶.....	سوم. تحلیل اجمالی بر مسائل مؤثر بر حکم شادی و غم
۳۱۲	گزاره‌های فقهی
۳۱۶	کتاب‌نامه
۳۱۶	کتاب‌های فارسی و عربی
۳۳۰	مقالات فارسی
۳۳۱.....	منابع انگلیسی
۳۳۳.....	نمایه‌ها
۳۳۳	نمایه آیات
۳۳۶	نمایه اشخاص
۳۴۴.....	نمایه اصطلاحات

سخن مؤسسه

پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، رسالت حوزه‌های علمیه را دوچندان کرده است؛ نظام اسلامی برای تأمین پشتوانه نظری خود به منظور تصمیم‌گیری و اجرا، باید مبانی علمی لازم را در اختیار داشته باشد و این عرصه‌ای است که حوزه علمیه در کنار دیگر مجامع علمی باید در آن نقش فعال داشته باشد؛ زیرا بدون گستراندن مرزهای علوم اسلامی به مباحث نوپدید و تولید علوم انسانی با رویکرد اسلامی، این نیاز پاسخ مناسب نمی‌یابد. ضرورت مجاهدت علمی برای پاسخگویی به مطالبات روزافزون و برحق جامعه دینی، آنگاه به اثبات می‌رسد که در نظر داشت که اولاً، تحولاتی جدید در مجموعه دانش بشری، به‌ویژه علوم انسانی رخ داده است؛ ثانیاً، زندگی انسان معاصر به سبب پیشرفت علوم و فناوری‌های جدید، دستخوش تطوراتی شگرف شده است؛ ثالثاً، شکل‌گیری نظام اسلامی، فرصت مناسبی را فراروی جامعه دینی قرار داده است تا به اهداف خود دست یابد. ازاین‌رو، سرعت‌بخشیدن به فعالیت‌های علمی حوزوی برای توانمندسازی نظام اسلامی در این باره ضروری می‌نماید.

«مؤسسه اشراق و عرفان» که فعالیت خود را از سال ۱۳۸۶ با نظارت علمی و ریاست عالی استاد علیرضا اعرافی رحمته‌الله آغاز کرده است، در عین تأکید بر اصالت‌های

حوزوی، سعی در رفع نیازمندی‌های معرفتی انسان معاصر دارد. از این رو، برنامه‌های کلان خود را «پژوهش در زمینه فقه‌های نو و فلسفه‌های مضاف بر مبنای روش اجتهادی در راستای نظام سازی اسلامی»، «پرورش پژوهشگران صاحب‌نظر در عرصه فقه‌های نو و فلسفه‌های مضاف و نظام‌سازی اسلامی» و «اسلامی‌سازی علوم انسانی» قرار داده است تا بتواند نقشی مؤثر در این عرصه داشته باشد.

آیت‌الله اعرافی رحمته‌الله از سال ۱۳۹۷ ش. جلسات درسی «فقه معاصر» خود را به فقه اخلاق اجتماعی اختصاص داده و تاکنون موضوعاتی مانند سوء ظن، حب و بغض، حسن خلق و سوء خلق، اکرام و توهین و ایذا و اذخال سرور را تدریس کرده‌اند و اکنون (سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ ش) در حال تدریس بحث «ظلم و عدل» هستند. یکی از موضوعات اخلاق اجتماعی، موضوع «ایذا و اذخال سرور» است که استاد معظم آن را در دو سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۴۰۱ و ۱۴۰۱-۱۴۰۲ ش. تدریس کردند. کتاب حاضر برگرفته از دروس مذکور است که حجت الاسلام محمد آزادی آن را با نظارت حجت الاسلام احمد عابدین‌زاده و راهنمایی استاد معظم آیت‌الله اعرافی رحمته‌الله تحقیق و نگارش کرده است.

مؤسسه بر خود لازم می‌داند از حضرت استاد اعرافی رحمته‌الله که پس از ارائه دروس، در ادامه مراحل مختلف تقریر دروس، ارزیابی تقریرات و تحقیقات را صبورانه ادامه دادند، تشکر نماید و از تلاش‌های حجت الاسلام محمد آزادی در تحقیق و تکمیل آن تقدیر نموده و قبول زحمت حجت الاسلام احمد عابدین‌زاده در نظارت و ارزیابی این اثر را ارج نهد.

امید است صاحب‌نظران و اندیشه‌وران دینی، مؤسسه اشراق و عرفان را در جهت بهبود تولید آثار علمی آینده، از دیدگاه‌ها و پیشنهادهای سازنده خود بهره‌مند سازند.

پیشگفتار

تأسیس کتاب‌ها و باب‌های جدید فقهی از لوازم تکامل و روزآمد شدن دانش فقه است. با طلب یاری از خداوند متعال، کتاب جدید فقه تربیتی، از نوآوری‌ها و نوشته‌های استاد معظم، آیت‌الله اعرافی رحمته‌الله از سوی جامعه علمی و حوزوی با استقبال مواجه شد و موضوعات این کتاب فقهی هم‌اکنون در حوزه‌های مختلفی تدریس می‌شود. «فقه اخلاق اجتماعی» عنوان دیگری است که در فقه موجود مغفول مانده و به خاطر اهمیت و گستره دامنه ابتلای آن، لازم است به کتاب‌ها یا باب‌های فقهی اضافه شود. بعضی مسائل این بحث - مانند کذب و غیبت - در کتاب‌هایی مانند مکاسب محرمة مطرح شده؛ اما تاکنون باب یا کتابی فقهی به آن اختصاص نیافته است. از این رو، آیت‌الله اعرافی رحمته‌الله از سال ۱۳۹۷ ش. جلسات درسی «فقه معاصر» خود را به این موضوع اختصاص داده و تاکنون موضوعاتی مانند سوء ظن، حب و بغض، حسن خلق و سوء خلق، اکرام و توهین و ایذا و ادخال سرور را تدریس کرده‌اند و اکنون (سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ ش) در حال تدریس بحث «ظلم و عدل» هستند. یکی از موضوعات اخلاق اجتماعی، موضوع «ادخال سرور و ایذا» است که استاد معظم آن را در دو سال تحصیلی ۱۴۰۰-

۱۴۰۱ و ۱۴۰۱-۱۴۰۲ ش. تدریس کردند که این مباحث در کتاب حاضر تقریر و تکمیل شده است.

در پایان، لازم است از استاد معظم، آیت الله اعرافی رحمته الله که تنظیم کتاب حاضر در سایه القا و ارشاد ایشان محقق شده است، نهایت تشکر را داشته باشم. همچنین از جناب حجت الاسلام و المسلمین احمد عابدین زاده که به عنوان ناظر این اثر قبول زحمت نموده و به ارتقای کیفی آن، کمک شایانی کرده اند، تشکر کنم. آقایان محمدمهدی حکیمیان (ویراستار)، حمید بهرامی (صفحه آرا) و همکاران محترم بخش اداری «مؤسسه اشراق و عرفان» و به ویژه مدیر محترم مؤسسه، جناب حجت الاسلام دکتر سید نقی موسوی، دیگران عزیزانی هستند که برای چاپ این اثر زحمات فراوانی کشیده اند و نیاز است که مراتب قدردانی خویش را از آن ها اعلام نمایم.

محمد آزادی

مقدمه

یکی از عنوان‌های مطرح‌شده در فقه اخلاق اجتماعی و ارتباط با سایر انسان‌ها، ایذا و در مقابل آن، ادخال سرور است. این کتاب در سه فصل تنظیم شده است. در فصل اول کلیات مربوط به ایذا و ادخال سرور، در فصل دوم حکم فقهی ایذا و فروع آن و در نهایت، در فصل سوم حکم فقهی ادخال سرور و فروع آن بیان خواهند شد.

فصل اول: کلیات

بی‌تردید مفهوم‌شناسی و آشنایی با پیشینه بحث در فقه و علوم دیگر، به پیدا کردن ادله مرتبط و فهم محدوده دلالت آن‌ها کمک شایانی می‌کند؛ از این رو در این فصل این دو امر بررسی می‌شود.

الف) مفهوم‌شناسی

در این بخش ابتدا معنای ایذا، سپس معنای ادخال سرور و در نهایت، نسبت میان این دو مفهوم بررسی می‌شود.

۱. ایذا

برای تبیین دقیق معنای ایذا، معنای لغوی آن، قصدی بودن مفهوم آن و عنوان‌های مرتبط با آن بررسی خواهند شد.

یکم. معنای لغوی ایذا

ایذا از ماده «اذی» است. معانی گوناگونی برای اذیت بیان شده است:

۱. رسیدن مکروه به شخص؛ در المصباح المنیر، در معنای «اذی» آمده

است: «أَذَى: الشَّيْءُ (أَذَى) مِنْ بَابِ تَعَبٍ بِمَعْنَى قَدِرَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿قُلْ هُوَ

أَذَى أَي مُسْتَقْدَرٌ وَ (أَذَى) الرَّجُلُ (أَذَى) وَصَلَ إِلَيْهِ الْمَكْرُوهُ.^۱ یکی از معانی «قدر»، «کراحت» است^۲ که در این باب، باید قدر را بر همین معنا حمل کرد. در مقایس اللغة آمده است: «أَذَى الْهَمْزَةُ وَ الذَّالُ وَ الْيَاءُ أَصْلُ وَاحِدٍ، وَ هُوَ الشَّيْءُ تَكَرَّرَهُ وَ لَا تَقَرَّرُ عَلَيْهِ.»^۳ آنچه در این کتاب بیان شده است، به اصل معنای اذیت اشاره دارد. همچنین در کتاب المصباح المنیر به این معنا اشاره شده است: «(أَذَى) الرَّجُلُ (أَذَى) وَصَلَ إِلَيْهِ الْمَكْرُوهُ.» براساس این معنا، اذیت به معنای ورود امری است که به ناراحتی، آزرده‌گی و خشمگین شدن انسان منجر می‌شود؛ ولی صرف ایجاد ضرر و نقص برای یک فرد، بدون آگاهی و احساس او اذیت نیست.

۲. رسیدن ضرر به شخص؛ در مفردات آمده است: «الْأَذَى: مَا يَصِلُ إِلَى الْحَيَوَانِ مِنَ الضَّرَرِ إِمَّا فِي نَفْسِهِ أَوْ جِسْمِهِ أَوْ تَبْعَاتِهِ دُنْيَوِيًّا كَانُ أَوْ أُخْرَوِيًّا.»^۴ در این تعریف، هسته اصلی معنای اذیت به جای کراحت، ضرر معرفی شده است. البته دو تفسیر برای این تعریف می‌توان بیان کرد؛ نخست، «مطلق ضرر» است که براساس آن، مراد نهایی صاحب مفردات نیز ضرر بوده است؛ ولی در ادامه بیان خواهد شد که میان ضرر با کراحت و ایذا ارتباط عموم و خصوص من وجه یا مطلق برقرار است. دوم، «ضرر به موجود ذی شعور» است که ممکن است مراد صاحب مفردات، توجه ضرر به موجود دارای شعور باشد که موجب آزار او و پدید آمدن کراحتی در نفسش می‌شود. این تفسیر، به آنچه در دو کتاب مقایس و المصباح المنیر گفته شده، بسیار

۱. احمد بن محمد فیومی، المصباح المنیر، ج ۱، ص ۱۰.

۲. «وَقَدِرْتُ الشَّيْءَ بِالْكَسْرِ وَ تَقَدَّرْتُهُ وَ اسْتَقَدَّرْتُهُ، إِذَا كَرِهْتَهُ.» (اسماعیل بن حماد جوهری، الصحاح، ج ۲، ص ۷۸۷)

۳. احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۱، ص ۷۸.

۴. حسین بن محمد راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ص ۷۱.